

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav východoevropských studií

Bakalářská práce

Michaela Michajlova

Terminologie vyjadřující komplexní sociální hierarchie v češtině a v
ruštině

Terminologies expressing complex social hierarchies in Russian and
Czech

Praha 2015

Vedoucí práce: doc. Dr. phil. Markus Giger

Ráda bych velice poděkovala vedoucímu své bakalářské práce panu doc. Dr. phil. Markusovi Gigerovi za jeho ochotu, pomoc a cenné rady při psaní této práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že tato práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V dne podpis

Abstrakt

Bakalářská práce je věnována problematice terminologie vyjadřující komplexní sociální hierarchie v češtině a v ruštině, kterou zkoumá na příkladu vojenských hodností. Cílem této práce je vytvořit paralelní česko-ruské vojenské termíny a prozkoumat je z hlediska jejich slovtvorby, a to především systémovosti, motivace a etymologie. V práci je také stručný historický přehled vývoje českých a ruských vojenských hodností. Materiálový základ tvoří obecná a specializovaná lexikologická a slovtvorná literatura, obecné a specializované slovníky, práce a články autorů zabývajících se tematikou terminologie a vojenství. Primární metodou zpracování je konfrontační analýza, která má vést k závěrům specifik ruské a české vojenské terminologie vyjadřující sociální hierarchii.

Klíčová slova

Terminologie, hierarchie, slovtvorba, etymologie, vojenské tituly.

Abstract

This Bachelor's thesis deals with the issue of terminology expressing complex social hierarchies in Czech and Russian, which is examined in the examples of military ranks.

The aim of this thesis is to create parallel Czech-Russian military terms and examine them in terms of their word formation, especially systematism, motivation and etymology.

The thesis also includes a brief historical overview of the development of Czech and Russian military ranks.

The following sources were used in this thesis; general and specialized lexicological literature on word formation, general and specialized dictionaries, publications and articles of the authors dealing with the issues of military terminology. The primary method in this thesis is a confrontational analysis which should lead to the conclusions of the specific Russian and Czech military terminology representing social hierarchy.

Key Words

Terminology, Hierarchy, Word Formation, Etymology, Military Ranks.

Obsah

Úvod	6
1. Termín, terminologie, hierarchie	8
1.1 Termín	8
1.2 Terminologie	9
1.3. Hierarchie	10
2. Obecný úvod ke slovtvorbě termínů	12
2.1 Slovtvorné postupy při tvoření odborných názvů:	12
2.1.1 Charakteristika jednotlivých slovtvorných postupů	13
2.2 Motivace	14
2.3 Rozdíly v slovtvorných postupech při vytváření termínů v ruštině a v češtině	15
3. Stručná historie vojenských hodností	16
3.1 Petr I. a tabulka hodností	16
3.2 Vojenské hodnosti od roku 1917 do rozpadu SSSR	17
3.3 Vojenské hodnosti v Ruské federaci	22
3.4 Historie českých vojenských hodností	25
4. Etymologie a slovtvorba českých a ruských vojenských hodností	28
5. Základní způsoby slovtvorby českých a ruských vojenských hodností	42
5.1 Přejímání z cizích jazyků	42
5.2 Modifikace	44
5.3 Víceslovná pojmenování	45
Závěr	49
Seznam použité literatury	51
Příloha č. 1	54
Příloha č. 2	55

Úvod

V naší společnosti se všichni svým způsobem setkáváme s hierarchickým uspořádáním, v různých oblastech lidského i zvířecího života je hierarchie více či méně patrná.

Vytváření různých nižších či vyšších pozic a kategorií v rámci jakékoliv oblasti, profese, společenství, beze sporu, souvisí s potřebou zkonstruovat přehledný systém, ve kterém se jedinci budou moci lépe orientovat.

Opomineme-li však hledisko psychologické a sociologické a přistoupíme-li k pohledu lingvistickému, je zajímavé vyzorovat, jakým způsobem dané jazyky vyjadřují komplexní sociální hierarchii.

Předmětem bakalářské práce je charakteristika struktur pojmenování vyjadřujících hierarchizované sociální terminologie v ruském jazyce v konfrontaci s českým jazykem. Sociální hierarchie je zkoumána na vojenské terminologii, kde je tato problematika obzvlášť patrná.

Cílem této bakalářské práce je uvedení do problematiky terminologie vyjadřující komplexní sociální hierarchii a vytvoření seznamu paralelních českých a ruských vojenských titulů. Dalším záměrem je prozkoumat tyto tituly z hlediska jejich vývoje a slovtvorby, a to především systémovosti, motivace a etymologických základů, od kterých jsou odvozené.

Práce je rozdělena na několik částí: v prvních částech se seznámíme s obecnými otázkami terminologie, termínu, hierarchie a slovtvorby termínů. Další část stručně naznačuje historický vývoj českých a ruských vojenských titulů. Následující části pak hodnotí jednotlivé termíny z hlediska jejich etymologie a slovtvorby.

Materiálovou bázi tvoří obecná a specializovaná lexikologická a slovtvorná literatura, obecné a specializované slovníky, práce a články autorů zabývajících se tematikou terminologie a vojenství. Při tvorbě této studie byly cennou oporou také poznámky z jazykovědných přednášek doc. Dr. phil. Markuse Gigerera a kulturně-historických přednášek PhDr. Hanuše Nykla, PhD.

Základní metodou zpracování práce je konfrontační analýza, která má vést k závěrům specifik ruské a české terminologie vyjadřující sociální hierarchii. Vyplynávající poznatky mohou přispět k poznání a pochopení specifčnosti terminologií vyjadřujících sociální hierarchii,

pomoci efektivnímu osvojení termínů a rozvinout slovní zásobu zájemců o danou problematiku v kontextu svých komunikačních kompetencí.

Z jazykového hlediska jsou v této práci analyzovány především hodnoty, které jsou v současné době oficiálně užívány ve vojenství České republiky a Ruské federace, ostatní hodnoty jsou zmíněny spíše okrajově.

Přestože v obou jazycích existují vzájemné ekvivalenty jednotlivých hodnot, ne vždy si zcela formálně odpovídají. Například vzhledem k tomu, že Česká republika nemá významnou a rozsáhlou flotilu, rozebírá tato práce pouze hodnoty flotily ruské, přestože české prostředí má odpovídající termíny ve své slovní zásobě. U těchto typů ruských vojenských termínů, které nejsou v České republice oficiálně zavedeny, je uveden alespoň jejich český překlad.

1. Termín, terminologie, hierarchie

V této kapitole je uvedena podstata a vlastnosti termínu, obecné otázky terminologie a její postavení v jazykovém systému, dále příklady lingvistů a badatelů zabývajících se otázkami terminologie a význam termínu hierarchie.

1.1 Termín

Podíváme-li se do různých příruček na význam pojmu *termín*, v podstatě v žádné z nich se jeho definice neliší. Pro srovnání zde uvádíme 2 příklady definice termínu:

1. TERMÍN – odborná pojmenovací jednotka s přesným významem (*Filipec a kol., 1998, s. 448*).
2. TERMÍN
 - odborné pojmenování v soustavě daného oboru, odborný název; neodborně přesnější pojmenování vůbec: *technický, botanický termín*; (*Kraus, Petráčková a kol. 2001, s. 756*).

Termín je tedy jazykový výraz, který může být vyjádřen jedním slovem či slovním spojením a váže se k danému oboru či povolání. Význam termínu je specifický a jasně vymezený. Z kvantitativního hlediska tvoří termíny nejrozsáhlejší součást lexika, avšak běžný mluvčí převážnou část těchto výrazů aktivně nepoužívá nebo vůbec nezná. „K porozumění termínům je třeba určitého stupně odborného vzdělání, nebo alespoň povšechného rozhledu v daném oboru“ (Poštolková, Roudný, Tejnor, 1983, s. 11).

Poštolková (1983) se zmiňuje o tom, že termíny by především měly být neutrální, bez expresivních konotací, ustálené, systematické, popisné, bez jakéhokoliv subjektivního hodnocení a citového zabarvení. Přestože termíny by ve svém oboru měly být jednoznačné, nepolysémnní a bez homonymie, některé termíny označují vícero významů z různých oblastí (například: *monolit* – stavební prvek z kusu kamene nebo vzorek půdy tvaru hranolu). Existují i tzv. „terminologická synonyma“¹, např. *aluminium* – *hliník*, *графем/ графема* – *písmeno/ быква*, apod. (Poštolková, 1983, s. 77).

¹ K odborným termínům existují synonymní výrazy z běžné mluvy.

Některé termíny se postupně včleňují do mluvy běžných mluvčích. Časem se tyto termíny natolik zobecní, že mluvčímu ani nepřijdou nijak neobvyklé. To se týká slov jako je například *hysterie*, *afekt*, *amok*, které byly původně psychiatrickými termíny, ale jejich význam se postupně zobecnil.

Existuje i opačný proces užívání termínů, kdy vědní obor pro běžně užívaný výraz vytvoří přesnou definici a slovo se tak stane pojmem-termínem. Například slovo *sen* bylo převzato do oboru psychologie jako termín. V tomto a podobných případech dochází k tomu, že termín a běžné užití stejně znějícího slova má lehce jiný význam.

Při vytváření nových termínů dnes převažuje snaha, aby termíny byly mezinárodně srozumitelné.

1.2 Terminologie

Lingvistická nauka zkoumající termíny a jejich místo v systému daného jazyka se nazývá **terminologie**.

Česká, respektive československá lingvistika, se zabývá otázkami terminologie od 30. let 20. století. Významnou roli v tomto bádání měly práce členů Pražského lingvistického kroužku, především pak práce Bohuslava Havráňka², který definoval terminologii neboli odborné názvosloví jako „soubor odborných výrazů užívaných v jednotlivých oborech vědeckých nebo praktických. Mluví se tedy o terminologii matematické, lékařské, vojenské, zemědělské, obchodní apod.“ (Havránek, 1963, s. 81).

Dále se v rámci Pražského lingvistického kroužku tématu terminologie věnovali Leontij Vasilijevič Kopeckij a Alois Jedlička, který vymezil pojem termín jako „lexikálně sémantickou jednotku“ (Kozáková, 1991, s. 3), tj. element slovní zásoby daného jazyka.

Jak píše ve svém článku Jelínek (Národní knihovna a knihovnický revue č. 4/ 2003, s. 212-218), na své kolegy z pražského lingvistického kroužku později navázali V. Šmilauer, K. Sochor, K. Hausenblas, významné jsou v českém prostředí zejména práce B. Poštolkové, M. Roudného a Ant. Tejнора

Od 30. let 20. století se oboru terminologie věnuje také sovětská lingvistika. Velký význam měla v tomto směru „sovětská terminologická škola“ (Kozáková, 1991b s. 4), na jejímž založení se podílel jeden z prvních a významných sovětských terminologů Dmitrij Semenovič

² Terminologie In: Studie o spisovném jazyce. Praha 1963. s. 52-54, 81-84, 117-118.

Lotte, který zkoumal především terminologii z oblasti vědy a techniky a vydal na toto téma mnoho odborných publikací³.

Obor terminologie je chápán jednotně, avšak na pojem termínu nazírají různí badatelé jinak. V chápání pojmu termín převažují dvě tendence, a to „spojitost objektu s reálným objektem, tj. nominační funkce termínu (Je. N. Tolkina 1964, V. A. Zvegincev 1956) a spjatost termínu s pojmem, tj. definiční funkce termínu (např. D. S. Lotte 1961, G. O. Vinokur 1939, V. V. Vinogradov 1947, A. A. Reformatskij 1955, V. P. Danilenko 1971, V. N. Prochorova 1979 aj.)“ (Kozáková, 1991, s. 4).

Problémy fungování termínu v různých kontextech, kde v roli termínu vystupují různé autosémantické slovní druhy, se zabývali K. Hausenblas (60. léta) a v rámci ruského prostředí pak O. S. Achmanová a jiní současní jazykovědci (Kozáková, 1991, s. 5).

Jak uvádí ve své práci Poštolková (1983), uvnitř terminologie některých oblastí jsou jednotlivé termíny uspořádány systematicky, při čemž i jazyková stránka je formálně uzpůsobena tak, aby odpovídala pojmové soustavě. Díky tomu se tak lépe můžeme orientovat v užívání jednotlivých pojmů. Tato systémovost také souvisí s *hierarchií* (viz **kapitola 1.3**).

1.3. Hierarchie

Termín pocházející z řeckého slova *hierarkhía*, tj. svatá vláda (spojení slov *hierós* – svátý a *arkhó* – vládnout). Ve středověké latině převzatý pojem *hierarchia* označoval posloupnost církevních kněží (Rejzek, 2015, s. 221).

V *Akademickém slovníku cizích slov* (Kraus, Petráčková a kol. 2001, s. 291) je hierarchie definována jako „*pořadí, stupnice, posloupnost podle hodnot, důležitosti: sociální hierarchie; hierarchie hodnot; zoologicky: uspořádání vztahů mezi členy skupiny živočichů; církevně: odstupňovaná struktura církevních hodností*“.

³Лотте Д.С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов. (1971)

Лотте Д.С. Краткие формы научно-технических терминов. (1982)

Лотте Д.С. Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно-технических терминов. (1941)

Лотте Д.С. Образование и правописание трехэлементных научно-технических терминов. (1969)

Лотте Д.С. Основы построения научно-технической терминологии: Вопросы теории и методики. (1961)

Лотте Д.С. Очередные задачи технической терминологии. (1931)

Как работать над терминологией: Основы и методы. (1968)

Краткое методическое пособие по разработке и упорядочению научно-технической терминологии. (1979)

Z obecného hlediska se dá říci, že hierarchie se týká systému, v němž hraje důležitou roli podřazenost a nadřazenost, která nám pomáhá lépe se v daném systému orientovat a chovat. Jednotliví jedinci, popřípadě části, mají v žebříčku hierarchie nad sebou nadřazený a pod sebou podřazený prvek. Na vrcholu tohoto hierarchického žebříčku stojí prvek/ jedinec, který je nadřazen všem prvkům/ jedincům stojícím pod ním a nad sebou již nemá nic či nikoho jemu nadřazeného. „Jedinec stojící na nejvyšším stupni hierarchie se označuje jako *alfa*, jedinec na nejnižším stupni jako *omega*“ (Encyklopedie Diderot, 1999, s. 176).

Hierarchie se týká nejen oblastí lidských a živočišných societ (Encyklopedie Diderot, 1999b, s. 176), ale mimo jiné i lingvistických a jiných vědních disciplín.

Hierarchické uspořádání společnosti je patrné především v profesních oblastech vojenství, diplomacie, v církevním prostředí, ale také v lékařství, právnických a jiných oborech. V současné době je módní manažerská hierarchie v různých společnostech zaměřených na podnikání. Postavení členů v hierarchickém žebříčku jakéhokoliv společenství není stálé, mění se v závislosti na věku, vzdělání, profesních zkušenostech, fyzických silách apod.

Z hlediska lingvistického je sociální hierarchie v rámci slovanských jazyků vyjadřována konkrétními termíny (př. *plukovník*, *лейтенант*, *сержант*), popřípadě variantami těchto termínů (viz čeština: *podplukovník* – *nadplukovník*) nebo jejich atributivními přívlastky (viz ruština: *младший лейтенант* – *старший лейтенант*; bulharština: *младши сержант* – *старши сержант*; čeština: *vrchní sestra*). Vytvářením termínů vyjadřujících sociální hierarchii se zabývá *slovotvorba*. (viz **kapitola 2. a 5.**)

2. Obecný úvod ke slovotvorbě termínů

Slovotvorba neboli derivologie je lingvistická disciplína, která se zabývá tvořením slov, jejich formou, významem, užíváním a obohacováním slovní zásoby. Tato poměrně mladá jazykovědná disciplína navíc popisuje vztahy k jiným slovům daného jazyka (Čermák, 2010). Jazyk má mnoho prostředků, jak vytvářet nové termíny, případně je přejímat z cizích jazyků a upravovat je potřebám daného jazyka. Většina pojmenování vzniká z již existujících základů, které plní funkci *slova motivujícího* (viz kapitola 2.2).

2.1 Slovotvorné postupy při tvoření odborných názvů⁴:

1. morfologický

- a) derivace
- b) kompozice
- c) abreviace

2. syntaktický

- vytváření terminologických sousloví;

3. sémantický

- a) zpřesňování významu slov z běžně sdělovacího jazyka;
- b) metaforické a metonymické přenášení slov (významů);

4. přejímání slov z cizích jazyků

Dané postupy, jak píše Poštolková (1983), jsou různě produktivní a v jednotlivých vědních nebo technických oborech se jich využívá různou měrou.

⁴ Dělení a charakteristika jednotlivých postupů vytvořeny na základě prostudované literatury: Poštolková (1983), Čermák (2007 a 2010) a Русская грамматика 1.

2.1.1 Charakteristika jednotlivých slovotvorných postupů

1) Morfologické tvoření termínů

Derivace neboli odvozování je nejběžnější slovotvorný postup. Slova se při něm tvoří pomocí *afixů* tj. předpon, přípon, koncovek či jejich kombinací a jejich spojením s odvozovacím základem. Afíxy mohou být domácího původu, nebo přejaté a morfologicky přizpůsobené. Příklad: *les - les-ní, pra-les; лес - лес-ной*.

Důležitým aspektem při odvozování je určení slov *motivujících*, tj. takových, z jejichž podoby vycházejí slova *motivovaná*, např. motivující: *kniha* → motivované: *knihovna*.

Souvislost s vytvářením termínů vyjadřujících sociální hierarchii mají tzv. *prefixoidy* tj. významově pokleslé původní první části složenin. Např. *vel(e)-* (velvyslanec) (Poštolková, 1983, s. 42.).

Kompozici (skládáním) se slova vytvářejí zpravidla ze dvou až tří základů předlohových. Příklad: *velko-město, vysoko-školský; зыб-о-учетка*

Abreviace je proces zkracování, při němž vznikají pouze formálně nová pojmenování, jde vlastně o již existující významy, jejichž věcný význam se nemění. Při tomto procesu se tvoří zkratky čistě grafické (*dr., atd.*) graficko-fonické (*ČR, CCCP*) a fonické (*foto, Čedok*).

2) Syntaktické tvoření termínů

Patří sem **tvoření sousloví**, tj. spojení dvou či více slov, které jsou v gramatické shodě a mnohdy označují jeden pojem. Příklad: *Poslanecká sněmovna; любовь к Родине*.

3) Sémantické tvoření termínů

Přenášení slovního významu je postup, jenž využívá již existujících termínů k pojmenování termínů jiných a to pomocí metafory (*filmová hvězda*), kde se shodují některé znaky (např. tvar). Přenášení slovního významu může probíhat i na základě věcné souvislosti (např. původce a tvůrce díla), v tomto případě mluvíme o metonymii (*známka z matematiky*).

4) Přejímání a překládání termínu z cizích jazyků

Přejímání slov z cizích jazyků se u slovanských jazyků často přizpůsobuje pravopisu daného jazyka a v rámci terminologie je nejčastějším slovotvorným postupem. Příklad: *film, internet, magistrála*; *фильм, интернет, магистраль*.

Překládání slov z cizích jazyků tzv. **kalkování** je postup, kdy konkrétní jazyk doslovně přeloží termín z jiného jazyka. Příklad: z angličtiny *skyscraper* – *mrakodrap*/ *небоскрёб*.

Další slovotvorné postupy:

Konverze je v podstatě převod slov mezi slovními druhy či flektivními vzory (př. choť), avšak při tomto procesu nedochází ke změně slovního tvaru. Příklad: *nemocný* (adjektivum → substantivum); *больной* (adjektivum → substantivum).

Univerbizace, při níž jde o proces tvoření jednoslovných výrazů ze slovních spojení. Příklad: *zubní lékař* – *zubař*;

Multiverbizace je typ sousloví, které se vytvoří z jednoho slova, většinou ze slovesa. Příklad: *navštívit* – *vykonat návštěvu*.

2.2 Motivace

Motivace je vztah mezi dvěma výrazy, při kterém dochází k objasnění výrazu motivovaného výrazem motivujícím, např. substantivum *knihař* je motivováno motivujícím substantivem *kniha*. U motivovaných slov tedy můžeme objasnit jejich původ poukázáním na jiné slovo (Mluvnice češtiny 1, 1986).

S motivací také úzce souvisí **fundace**, která je někdy spolu s motivací brána jako aspekt stejného vztahu. Fundace zkoumá to, na kterém slově se daný termín zakládá, oproti tomu motivace se spíše zabývá tím, jak je možné termín vysvětlit (Dokulil, 1962, s. 11).

2.3 Rozdíly v slovotvorných postupech při vytváření termínů v ruštině a v češtině

Obecně se dá říci, že v češtině a v ruštině má velký význam pro obohacování slovní zásoby i vytváření termínů *derivace*, a to především proces *suffixace*. Z tohoto hlediska převažuje tendence k substantivům připojovat produktivní přípony. Čeština a ruština se však liší souborem odvozovacích prostředků, jejich využitím a produktivností. V češtině je proces *derivace* v tomto směru hojnější, ruština ji částečně nahrazuje jinými prostředky (Kozáková, 1991, s. 14-15).

Ruská terminologie častěji využívá procesu *kompozice*, který je v daném jazyce produktivnější, než v jazyce českém a je charakteristický především pro odborný styl (Man, 1976, 51). Navíc ruská terminologie „disponuje i větším počtem různých typů složenin; široce využívá řecko-latinské komponenty i kompozita vícesložková. Čeština v daném případě dává přednost derivátům a terminologický souslovím“ (Kozáková, 1991, s. 15).

Jak píše Kozáková v autoreferátu své disertační práci o vojenské terminologii, proces *abreviace*, tedy zkratkové pojmenování je pro ruštinu typičtější než pro češtinu, ve které se početněji vyskytují pouze iniciálové útvary. Dále se zmiňuje o tom, že ruskou vojenskou terminologii nejvíce obohacuje tvoření *komplexních pojmenování*. V českém i ruském jazyce pak převažuje vytváření konstrukcí se shodným adjektivním přívlastkem.

Multiverbizace, která se snaží o co nejpřesnější pojmenování, je v ruštině preferovanější než univerbizace (Kozáková, 1991, s. 16).

Jak uvádí Čermák ve své práci *Lexikon a sémantika* (2010), v českém jazyce je naopak častější a „silně využívaná univerbizace“, která souvisí s jazykovou ekonomikou odstraňující velmi dlouhé a nepřesné víceslovné konstrukce, ale také jednoslovné názvy a pojmenování. Příkladem může být české slovo *očář*, tedy *oční lékař*.

Univerbizace se „objevuje všude tam, a to i na úkor popisnosti, kterou oslabuje, kde se lexém užívá často a jazyk potřebuje výraz kratší a zbavit se své přitom oficiální povahy, popř. získat nádech neformálnosti“ (Čermák, 2010, s. 185-186).

Co se týče přejímání slov z cizích jazyků, jde v češtině i v ruštině o velice produktivní proces obohacování terminologie, mj. díky tendenci terminologii internacionalizovat. Mnohé termíny jsou výsledkem staletého vývoje jazyků, který není ukončen (Man, 1976, s. 167).

3. Stručná historie vojenských hodností

Historie vojenských titulů je velice zajímavé, avšak obsáhle téma a jeho podrobným rozpracováním by se přesáhl rámec bakalářské práce. Tato kapitola tedy pouze stručně pojednává o významných meznících, které měly vliv na vývoj vojenských hodností. Proměny konkrétních termínů vojenské hierarchie v čase přesahují do sféry lingvistické, i proto je, pro lepší orientaci v probírané problematice, krátký historický přehled součástí této práce.

3.1 Petr I. a tabulka hodností

V ruském prostředí se vojenské a úřednické hodnosti objevují již v 16. století a jsou tvořeny převážně ze staroslověnských základů. Na důležitosti vojenské i úřednické tituly však získávají až v období vlády Petra I. Velikého, který oblast vojenství a úřadu, včetně daných hodností, pozměnil a zmodernizoval.

Veliký car a reformátor Petr I. Veliký zavedl 24. ledna 1722 stupnici hodností⁵ (Švankmajer a kol., 2004, s. 117) a nově tak přeorganizoval ruskou státní a vojenskou správu. V této tabulce byly vojenské hodnosti rovný hodnostem civilním (Švankmajer a kol., 2004, s. 117).

Tabulka hodností, která klasifikovala úřednické hodnosti a tituly, určovala profesní pozici, plat, výši penze, barvu a druh uniformy a distinkci všech vojáků a státních úředníků.

Hodnosti byly rozčleněny do tří základních kategorií (Стась, 1992, 6 стр.):

1. Vojenské a námořní hodnosti
2. Dvorské hodnosti
3. Civilní hodnosti

Každá z výše uvedených kategorií pak byla dále rozdělena do 14 hodnostních tříd (Стась, 1992, 6 стр).

Zavedením tabulky se mimo jiné více vyzdvihávalo vzdělání a schopnosti jednotlivých úředníků, díky kterým byli zvýhodněni před stavovským původem. Bez ohledu na svůj původ úředník od VII. hodnostní třídy získával dědičný šlechtický titul, a tak stoupala jeho šance dostat se ke dvoru a k ještě vyššímu titulu a výhodám z něho pramenícím.

⁵ rusky: *Табель о рангах всех чинов воинских, статских и придворных*

Tabulka hodností také úzce souvisela se společenskou etiketou, neboť stanovovala druhy oslovení ve společenských stycích a tudíž byla důležitým měřítkem ve společenské hierarchii. Úředníci, kteří spadali do XIV. – IX. třídy tak byli oslovováni titulem *Vaše blahorodí* (rusky: *ваше благородие*), úředníci s hodnostmi od VIII. – VI. třídy *Vaše vysokoblahorodí* (rusky: *ваше высокоблагородие*), úředníci V. třídy *Vaše vysokorodí* (rusky: *ваше высококорodie*), držitelé IV. – III. třídy *Vaše excellence* (rusky: *ваше превосходительство*) a držitelé hodností II. – I. třídy titulem *Vaše vysoká excellence* (rusky: *ваше высокопревосходительство*) (Стась, 1992, 28 стр.).

Petr I. Veliký měl v úmyslu touto reformou profesionalizovat, racionalizovat a zlepšit státní aparát a armádu, které od této chvíle byly výlučně pod dohledem státu.

Tabulka hodnostních tříd (viz **Příloha č. 1**) zavedená Petrem I. Velikým platila s drobnějšími úpravami až do pádu Ruského impéria v roce 1917.

V případě vytváření této tabulky hodností jde z jazykového hlediska o **přejímání slov z cizích jazyků**, které se přizpůsobilo pravopisu ruského jazyka.

3.2 Vojenské hodnosti od roku 1917 do rozpadu SSSR

Přehled v této kapitole byl vytvořen na základě prostudované literatury: Šiška (1998) a WWW: Soldat.ru.

Po Velké Říjnové socialistické revoluci byl seznam hodností, z tabulky zavedenou již Petrem I. Velikým, zrušen dekretem vydaným *Radou Lidových Komisařů* (rusky: *Совет народных комиссаров*, zkráceně *COBHAPKOM*).

V prvních letech sovětské vlády se rozlišovali vojenští hodnostáři pouze tím, jakou funkci vykonávali. Takto jsme se například v armádě mohli setkat s velitelem čety, roty, praporu, pluku, náčelníkem divize atp. Ve flotile pak s velitelem lodi, oddílu, brigády atp.

Změna nastala v roce 1924, kdy byl nařízením *Revoluční vojenské rady SSSR* (rusky: *Революционный военный совет*, zkráceně *Реввоенсовет*) zaveden jediný titul *командир*⁶ *Рабоче-Крестьянской Красной Армии* (zkráceně *РККА/РККА*), kterým každý voják ve službě dostal hodnost rudého vojáka *РККА*, zkráceně *рудоarmějce* (rusky: *красноармеец/краснофлотец* – na moři).

Vyšší či nižší postavení rudoarmějců rozlišovali 4 kategorie:

1. *младший*
2. *средний*
3. *старший*
4. *высший*

Tento systém fungoval až do roku 1935.

V roce 1935 na základě vyhlášení *Ústředního výkonného výboru (ЦИК)* a *Rady lidových komisařů SSSR* bylo vyhlášeno nové nařízení ohledně vojenských a námořních hodností. Vojáci, kteří spadali pod vedení *РККА* se rozdělili na dva oddíly:

1. Командный состав – do této skupiny patřili hodnostáři a velitelé, kteří pracovali přímo v odděleních *РККА*. Tito vojenští funkcionáři museli povinně absolvovat odpovídající vojenskou přípravu a mít vojenskou stáž a praxi.

Do této skupiny patřili vojenští hodnostáři:

a) Znovuobnovených titulů z doby Petra I. Velikého

лейтенант – poručík

капитан – kapitán

майор – major

полковник – plukovník

флагман – velitel armády na moři

⁶ Česky: *velitel*.

b) Novějších titulů:

красноармеец – rudoarmějec

c) Zcela nových titulů:

комбриг – velitel brigády

комдив – velitel divize

командарм – velitel pozemního vojska či v námořnictví

маршал Советского Союза – maršál SSSR (nejvýše postavený vojenský hodnostář)

2. Начальствующий состав – zahrnoval vojensko-politické, vojensko-technické, vojensko-administrativně-hospodářské, vojensko-lékařské, vojensko-veterinární a vojensko-právní oddíly.

V této kategorii se objevují zcela nové jazykové formy odpovídající jednotlivým funkcím v daných oblastech a oddílech. Setkat jsme se tak mohli například s tituly:

воентехник – vojenský technik

военинженер – vojenský inženýr

военврач – vojenský lékař

военветврач – vojenský zvěrolékař

военюрист – vojenský právník

Jednotliví hodnostáři této skupiny svou podřazenost či nadřazenost rozlišovali pomocí atributivních přívlastků *младший/старший*, např. *младший воентехник/ старший военфельдшер* či odstupňováním daného titulu, např. *военврач 1 ранга, военврач 2 ранга* atp.

Na začátku druhé světové války začal Stalin s reformami vojenských hodností. V roce 1940 byly z nařízení Nejvyššího sovětu SSSR zavedeny tituly *генерал* a *адмирал*, které nahradily

mnohé velitelské hodnosti jako například *velitele brigády* (rusky: *комбриг*), *velitele divize* (rusky: *комдив*), *velitele armády* (rusky: *командарм*) a další na tituly *generálů*. Titul *admirál* se užíval ve vojenském námořnictví a odpovídal stejnému stupni jako *generál*. V souvislosti s ukončením užívání titulů *комбриг* a *комдив* ve vojsku působícím na pevnině, zaniklo užití těchto hodností i ve vojenství na moři. *Комбриг* a *комдив* byli nahrazeny hodností kapitána prvního, druhého a třetího stupně (*капитан 1 ранга, 2 ранга, 3 ранга*).

Poznámka:

Z pohledu lingvistického je v tomto období zajímavý ústup procesu abreviace, který byl příznačný pro předchozí roky.

Od ledna 1943 byla v pozemním vojsku a letectví oficiálně zavedena následující hodnostní označení (Šiška, 1998, s. 12):

красноармеец – voják

ефрейтор – svobodník

младший сержант – desátník

сержант – četař

старший сержант – rotný

старшина – rotmistr

младший лейтенант – podporučík

лейтенант – poručík

старший лейтенант – nadporučík

капитан – kapitán

майор – major

подполковник - podplukovník

полковник – plukovník

генерал-майор (авиации) – generálmajor (letectva)

генерал-лейтенант (авиации) – generálporučík (letectva)

генерал-полковник (авиации) – generálplukovník (letectva)

генерал армии – armádní generál

маршал (авиации) – nemá český ekvivalent (překlad: maršál)

главный маршал (авиации) – nemá český ekvivalent (překlad: hlavní maršál)

маршал Советского Союза – nemá český ekvivalent (překlad: maršál Sovětského svazu)

V červnu roku 1945 byl také nařízením Prezidia Nejvyššího sovětu SSSR nově zaveden titul generalissimus⁷ (tj. vrchní velitel), který byl v zápětí udělen I. V. Stalinovi.

V letech 1943-1945 pak proběhla unifikace⁸ vojenských hodností ve vojensko-politických, vojensko-technických, vojensko-administrativních, vojensko-lékařských, vojensko-veterinárních a vojensko-právnických oddílech. Od tohoto období je systém ruských vojenských hodností více méně stejný jako dnešní.

Shrnutí podkapitoly z hlediska slovtvorby

Z lingvistického hlediska zde můžeme najít několik procesů slovtvorby:

1. Přejímání cizích slov – většinou šlo o hodnosti, které byly zavedeny již za Petra I. Velikého, ačkoliv mohly v této době plnit trochu jiné funkce. Příklad: *капитан, майор* atp.

2. Kompozice – skládání, kdy se slova vytvářejí zpravidla ze dvou až tří základů.

Příklad: *Красноармеец* (rudoarmějec) – složenina z *красный* (rudý) + *армеец* (voják)

⁷ Veber, Václav. Stalinovo impérium.

⁸ WWW < <http://www.soldat.ru/spravka/rank/> >

3. Abreviace + kompozice – zkracování a skládání

Příklad: *Военинженер* (vojenský inženýr) – složenina z *военный* (vojenský) + *врач* (lékař)

4. Vytváření víceslovných pojmenování – spojením slova (hodnosti) s atributivním určením *старший* či *младший* se vyjadřuje hierarchický vztah. Příklad: *старший/ младший лейтенант*.

3.3 Vojenské hodnosti v Ruské federaci

Po rozpadu SSSR se hodnosti typu *маршал Советского Союза* změnily na titul *маршал Российской Федерации*. Tento titul je zvláštní a zajímavý v tom, že stojí nejvýše v rámci žebříčku vojenských hodností a přesahuje tak i funkci generála a admirála. Zajímavostí také je, že maršálova funkce je doživotní, tudíž nositel tohoto titulu neodchází do penze. V historii Ruské federace byla tato hodnost zatím udělena pouze bývalému ministru obrany Igoru Dmitrijeviči Sergejevovi⁹.

Vojenské hodnosti v Ruské federaci se v současnosti rozdělují do dvou skupin¹⁰:

1. **Pozemní síly a letectvo** – řadí se sem veškeré ozbrojené pozemní a vzdušené síly, strategické a raketové síly, kosmické vojsko a vzdušné výsadkové vojsko.

1) Рядовой состав (солдаты) – mužstvo

рядовой – voják

ефрейтор – svobodník

2) Сержанты и старшины – poddůstojníci a praporčíci

младший сержант – desátník

сержант – četař

старший сержант – rotný

старшина – rotmistr

⁹ WWW < <http://www.marshals.ru/russia.html> > (poslední přístup: 17.7.2015)

¹⁰ WWW http://armyrus.ru/index.php?id=654&option=com_content&task=view (poslední přístup: 21.7.2015)

3) Прапорщики и мичманы – praporčíci a mičmani

Tato osobitá skupina je svým způsobem blízká skupině nižších důstojníků. Od roku 2009 v Ruské Federaci tituly tohoto oddílu postupně zanikají a přecházejí na jiné hodnosti, např. titulu *прапорщик* dnes již odpovídá titul *младший лейтенант*¹¹.

4) Младшие офицеры – nižší důstojníci

младший лейтенант – podporučík

лейтенант – poručík

старший лейтенант – nadporučík

капитан – kapitán

5) Старшие офицеры – vyšší důstojníci

майор – major

подполковник – podplukovník

полковник – plukovník

6) Высшие офицеры – generálové

генерал-майор – generálmajor

генерал-лейтенант – generálporučík

генерал-полковник – generáplukovník

генерал армии – armádní generál

2. Námořnické vojsko

1) Матросы – mužstvo

матрос – námořník

старший матрос – svobodník

2) Сержанты и старшины – poddůstojníci a praporčíci

старшина 2 статьи – poddůstojník 2. třídy

¹¹ WWW < <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/15456> > (poslední přístup: 16.7.2015)

старшина 1 статьи – poddůstojník 1. třídy

главный старшина – hlavní poddůstojník

главный корабельный старшина – hlavní lodní poddůstojník

3) Младшие офицеры – nižší důstojníci

младший лейтенант – podporučík

лейтенант – poručík

старший лейтенант – nadporučík

капитан-лейтенант – kapitán poručík

4) Старшие офицеры – vyšší důstojníci

капитан 3 ранга – kapitán 3. kategorie

капитан 2 ранга – kapitán 2. kategorie

капитан 1 ранга – kapitán 1. kategorie

5) Высшие офицеры – admirálové

контр-адмирал – kontraadmirál

вице-адмирал – viceadmirál

адмирал – admirál

адмирал флота – admirál flotily

3.4 Historie českých vojenských hodností

Stručný přehled historie českých vojenských hodností v následující kapitole byl vytvořen na základě prostudované literatury Koldinské a Šedivého (2008).

V českých zemích se ze všeho nejdříve začalo formovat hierarchické názvosloví v souvislosti s vývojem různých řemesel, ale také náboženství a církve¹². V české oblasti, kde byla většina přístupných náboženských textů psána v němčině či latině, je patrný vliv těchto jazyků už od středověku. Na základě těchto náboženských a církevních textů se začaly formovat i texty filosofické, administrativní a právní. Zároveň s těmito texty se začala vyvíjet tendence vytvářet termíny vyjadřující hierarchii, a to nejen v církevním a řemeslném prostředí, ale mimo jiné i v oblasti vojenské. Již ze středověku jsou známy také některé vojenské hodnosti. Tyto vojenské termíny byly přejímány zejména ze staroslověnštiny, na území českém také právě z latiny a němčiny¹³.

Vojenské názvosloví, se kromě nábožensko-filosofického, začalo formovat jako jedno z prvních. Časté středověké boje vedly k vytvoření prvních vojenských hodností jako *rek*, *rytíř*, *vítěz*, *hrdina* atp.

Od 17. století v souvislosti s porážkou Čechů na Bílé hoře, je patrný vliv germanizace i v oblasti vojenských i jiných terminologií, díky čemuž české hodnosti a názvosloví ustoupily do pozadí.

Zlom nastal až v polovině 19. století, v době českého národního obrození, kdy se české termíny začaly znovuobnovovat či se vytvářely nově. Významným reformátorem v české vojenské terminologii byl český důstojník sloužící v rakouské armádě Tomáš Burian, který se zasloužil o vytvoření českých vojenských termínů, včetně hodností. Burian usiloval o úplné počestění všech vojenských hodností, a to i takových, pro které dosud v češtině neexistoval vhodný ekvivalent, např. pro hodnost *generála* vymyslel termín *vojevůdce*. Kromě toho, že se T. Burian věnoval vojenským terminologiím, rozpracoval také příručky a učebnice českého jazyka pro české vojáky sloužící v rakouské armádě, aby se zkvalitnila úroveň jejich rodného jazyka.

¹² Dá se předpokládat, že tomu bylo stejně i v ruském prostředí.

¹³ Přejímání vojenské terminologie z německého jazyka v Rusku sehrálo významnou roli až za období vlády Petra I. Velikého.

Od této chvíle se vydávaly různé vojenské příručky a česká vojenská terminologie se pomalu ale jistě dostávala do povědomí běžných Čechů-nevojáků.

Významným posunem v oblasti vojenské terminologie byl také rok 1918, kdy vznikla samostatná Československá republika. V této době se zformovala československá armáda, která však postrádala dostatek českých termínů. Z tohoto důvodů se buď termíny překládaly přímo do češtiny z němčiny či se použilo vojenské názvosloví vytvořené v roce 1862 M. Tyršem. Česká vojenská terminologie se tak za velmi krátkou dobu stala jednou z nejbohatších v rámci jiných evropských jazyků.

V roce 1948 však nastal další zlom, a to v souvislosti s nástupem komunistického režimu. Vojenství od tohoto roku začalo postupně podléhat sovětské ideologii. Užívaly se i vojenské hodnosti odpovídající sovětskému systému, nicméně některé hodnosti byly v podstatě již v té době internacionální (existovaly již od Petra I. Velikého), a tudíž je známe dodnes. Jiné hodnosti byly českými variantami ve vztahu k ruským titulům.

Po pádu socialistického režimu v roce 1989 se postupně od počátku 90. let vlivem globalizace a snaze zefektivnit mezinárodní domluvu v diplomatické i vojenské komunikaci přistoupilo k užívání základních mezinárodních vojenských titulů. Tyto mezinárodní tituly jak čeština, tak i ruština přizpůsobují svému gramatickému systému. Zachovaly se však také některé tituly staroslověnského původu (př. vojn ze staroslovanského vojb)¹⁴

V současnosti české vojenské hodnosti více méně odpovídají ruským hodnostem, přesto zde však nalezneme pár formálních rozdílů. Týkají se především v užití titulů *nadrotmistr*, *nadpraporčík* a *štábní praporčík*, *podporučík*. U těchto titulů sice existuje ruský ekvivalent, nicméně jsem nenašla, že by se v základním žebříčku pozemního, leteckého a námořního vojska tyto tituly v současné ruské armádě aktivně užívaly. Oproti tomu v ruském prostředí je užíván titul *generálplukovník* (titul z dob sovětských), který se v České republice nepoužívá od jejího vstupu do NATO v roce 1999¹⁵. V českém prostředí také nejsou oficiálně užívány tituly námořního vojenství.

¹⁴ „Praslovanské vojb je původem dějové či činitelské jméno od nedoloženého slovesa odpovídajícího lit. vȳti, 1. os. přít. vejú (pronásledovat)...“ (Rejzek, J., In: Český etymologický slovník, Praha, 2015).

¹⁵ WWW<<https://cs.wikipedia.org/wiki/Gener%C3%A1lplukovn%C3%ADk>>

Seznam českých vojenských pozemních a leteckých hodností (po drobnějších úpravách platný od r. 2011) vypadá následovně¹⁶:

- 1) Mužstvo
vojín
svobodník
- 2) Poddůstojníci
desátník
četař
rotný
- 3) Sbor praporčíci
rotmistr
nadrotmistr
praporčík
nadpraporčík
štábní praporčík
- 4) Sbor nižší důstojníci
poručík
nadporučík
kapitán
- 5) Sbor vyšší důstojníci
major
podplukovník
plukovník
- 6) Sbor generálové
brigádní generál
generálmajor
generálporučík
armádní generál

¹⁶ WWW <<http://www.armadaceskerepubliky.cz/nove-vojenske-hodnosti-od-1-1-2011/>>

4. Etymologie a slovotvorba českých a ruských vojenských hodností

Tato kapitola se zabývá etymologií (původem slov) a slovotvorbou (zejména hlediskem motivovanosti) jednotlivých vojenských titulů, které jsou v současné době oficiálně užívány v České republice a Ruské federaci.

Přehled původů jednotlivých vojenských termínů byl vytvořen na základě práce s následujícími etymologickými slovníky: Český etymologický slovník (Rejzek, J.), Etymologický slovník jazyka českého (Machek, V.) a Этимологический словарь русского языка (Фасмер, М.).

Analýza hodností z hlediska slovotvorby a motivovanosti byla provedena na základě prostudované literatury: Příruční mluvnice češtiny (kolektiv autorů), Základy ruské lexikologie (Man), Jazyk a jazykověda (Čermák, F.) a Русская грамматика 1 (kolektiv autorů).

V tomto přehledu jsou zahrnuty především základní tvary vojenských hodností českých a ruských, o modifikovaných termínech a komplexních pojmenováních se podrobněji zmiňuje **kapitola 5**.

V případě, že však k určitému nemodifikovanému základnímu výrazu existuje modifikovaný ekvivalent či víceslovné komplexní pojmenování, uvádíme tento druh termínu k základům daného jazyka, a to z důvodu lepší orientace (viz *desátník* - *младший сержант*).

U internacionálních hodností typu *generál/генерал*, které jsou užívány jak v českém tak i v ruském jazyce, je původ samozřejmě stejný. Z pohledu etymologie je však zajímavé, jakým způsobem, respektive přes jaké jazyky se tyto tituly dostaly do korpusu obou slovanských jazyků. V tomto ohledu můžeme narazit na drobné odlišnosti, i proto je zde uveden výklad z etymologického slovníku českého i ruského.

4.1 Vojín – Рядовой.

1. Etymologie slov:

a) Vojín

Machek¹⁷ uvádí, že slovo *vojín* vzniklo od slova *voj*, tj. oddíl vojska. Od stejného základu vznikl i termín *voják*. Slovo *voják*¹⁸, jak píše Rejzek¹⁹, se užívalo na českém území od 16. století a pochází z praslovanského *vojakъ*, odvozeného od staroslověnského *vojъ*, tj. *bojovník*. U Machka se navíc dozvídáme, že *voják* byl nejdříve výrazem spíše hanlivým.

b) Рядовой: Ruský ekvivalent *vojína* je patrně odvozeninou od *ряд* (řada), což je původem staroslovanské slovo²⁰.

2. Slovotvorné hledisko:

a) Vojín/ (voják)

- kořen: *voj-*; sufix: *-ín (-ák)*; jedná se o proces *derivate*, tedy odvozování, a to substantiva *voják* ze substantiva *voj*;

Motivující slovo: *voj* → motivované slovo: *voják*

b) Рядовой

kořen: *ряд-*, sufix: *-овой*; substantivizace odvozeného přídavného jména – viz *konverze*: adjektivum → substantivum.

Motivující slovo: *ряд* → motivované slovo: *рядовой*.

¹⁷ Srovnej s: Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1971. s. 696

¹⁸ Termín *voják* označuje osobu, která slouží u vojska, nejedná se tedy o titul vyjadřující hierarchii. V ruském jazyce je ekvivalentem k vojákovi *военный*, popř. *солдат*.

¹⁹ Srovnej s: Srovnej s: Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2015. s. 786.

²⁰ Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 3. Москва, 1917. 536 стр.

4.2 Svobodník – Ефрейтор.

1. Etymologie slov:

a) Svobodník

Tento český titul vznikl pravděpodobně na základě doslovného překladu německého titulu *Gefreiter* (viz *kalkování*).

b) Ефрейтор

Podle etymologického slovníku Fasmera se ruský ekvivalent k českému *svobodníkovi* začal poprvé užívat za období vlády Petra I. Pochází z německého *Gefreiter*, tj. „osvobozený (od některých povinností vojína)“²¹.

2. Slovtvorné hledisko:

a) Svobodník

kořen: *svobod-*; sufix: *-ník*; jedná se o proces *derivace*, kde je substantivum *svobodník* odvozeno od substantiva *svoboda*, zároveň jde o doslovný překlad z němčiny, tj. *kalkování*.

Motivující slovo: *svoboda* → motivované slovo: *svobodník*.

b) Ефрейтор:

Kořen; přejaté činitelské jméno z němčiny; nemotivované slovo, ačkoliv užitím činitelského sufixu *-op*, který je latinského původu, jde o alespoň částečnou motivaci konce slova²².

²¹ Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 2. Москва, 2009. 29-30 стр.

²² Německá koncovka *-er* (viz *Gefreiter*) není sufixem činitelského substantiva, ale substantivizovaného přídělníka.

4.3 Důstojník – Офицер.

1. Etymologie slov:

a) Důstojník

Rejzek uvádí, že titul je odvozen od slova *důstojný* a zaznamenán byl již ve 14. století. Rejzek i Machek se shodují, že tento termín vznikl ze staročeského *dostáti*, tj. vydržet, být hoden, zasloužit si²³.

b) Офицер

Podle Fasmera se hodnost *офицер* vyskytla v Ruském impériu poprvé za Petra I., uveden je konkrétní rok 1701. Slovo bylo převzato buď přes polštinu (*oficer*), ale ještě pravděpodobněji přes němčinu (*Offizier*), do které se slovo dostalo z francouzštiny (*officier*). Původně však, jak Fasmer uvádí, slovo pochází z latinského *officiarius* – úředník²⁴.

2. Slovotvorné hledisko:

a) Důstojník

kořen: *důstojn-*; sufix: *-ík*; jedná se o proces *derivace*, kdy substantivum *důstojník* je odvozeno od adjektiva *důstojný*, které je odvozeno od slovesa *dostát*.

Motivující slovo: *důstojný* → motivované slovo: *důstojník*

b) Офицер

Kořen; přejaté jméno; nemotivované slovo.

²³ Srovnej s: Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2015. s. 163.

²⁴ Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 2. Москва, 2009. 174 стр.

4.4 Desátník - Младший сержант

1. Etymologie slov:

a) Desátník

Odvozen od slova *deset*, původně šlo totiž o vojáka, který byl postavený nad 9 prostými²⁵.

b) Младший сержант

Сержант (viz 4.5); atributivní přívlastek *младший* vyjadřuje podřazenost ve vztahu k hodnosti *сержант* a dále ve vztahu k ní vyšším hodnostem.

2. Slovotvorné hledisko:

a) Desátník

základ: *desát-* (viz *deset*); sufix: *-ník*; jedná se o proces *derivace*, kde substantivum *desátník* je odvozené od číslovky *deset*.

Motivující slovo: *deset* → motivované slovo: *desátník*

b) Младший сержант

Сержант je slovo přejaté, nemotivované.

Младший je církevní slovanismus, který s adjektivem *молодой* souvisí pouze etymologicky.

²⁵ Srovnej s: Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1971. s. 115.

4.5 Četař – Сержант.

1. Etymologie slov:

a) Četař

Dle Rejzka je tento termín odvozen od slova *četa*, které bylo přejato v 19. století v době národního obrození asi ze srbochorvatského slova *četa*, tj. oddíl či (vojenská) skupina.²⁶

Machek navíc uvádí, že vojenský termín *četař* nově utvořil Ferd. Čenský, a že slovo *četa* je „asi příbuzné s irským slovem *cethern* a dále snad s latinským *caterva* (četa, sbor)“²⁷.

b) Сержант

V 17. století, jak uvádí Fasmerův etymologický slovník, byl titul převzat do ruštiny přes německý jazyk (*Sergeant*), do kterého se dostal přes francouzštinu (*sergent*). Původně toto slovo pochází z latiny (*serviens*, tj. sluha, sloužící)²⁸.

2. Slovotvorné hledisko:

a) Četař

kořen: *čet-*; sufix: *-ař*; substantivum *četař* odvozeno od substantiva *četa*.

Motivující slovo: *četa* → motivované slovo: *četař*

b) Сержант

Kořen slova; přejaté slovo; nemotivované slovo.

²⁶ Srovnej s: Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2015. s. 125.

²⁷ Srovnej s: Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1971. s. 101.

²⁸ Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 3. Москва, 1971. 608 стр.

4.6 Rotný - Старший сержант.

1. Etymologie slov:

a) Rotný

Hodnost odvozena od slova *rota*, tj. vojenská jednotka, užívaného od 14. století. Staročesky *rota* znamená družinu, zástup, chásku, sektu. Původ titulu najdeme ve středohornoněmeckém slově *rot(e)/rotte*, tj. (vojenská) družina, společenství.²⁹

b) Старший сержант

Сержант (viz 4.5);

2. Slovotvorné hledisko:

a) Rotný

kořen: *rot-*; sufix: *-ný*; proces *derivace*: substantivizované adjektivum *rotný* odvozeno od substantiva *rota*.

Motivující slovo: *rota* → motivované slovo: *rotný*

b) Старший сержант

Сержант je slovo přejaté, nemotivované; ve spojení s atributivním přívlastkem *старший* je vyjádřena nadřazenost ve vztahu k hodnosti *сержант* a dále ve vztahu k ní nižším hodnostem.

Старший

- 2. a 3. stupeň odvozený od adjektiva.

Motivující slovo: *старый* → motivované slovo: *старший*.

²⁹ Srovnej s: Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2015. s 600.

4.7 Rotmistr – старшина.

1. Etymologie slov:

a) Rotmistr

Původ tohoto titulu je stejný jako u slova *rotný* (viz 4.6)

b) Старшина

V dřívějších dobách šlo o osobu, která byla zvolena jako vedoucí nějakého stavovského či profesionálního sdružení (až do revoluce). Termín také označoval titul v kozáckém vojsku, který odpovídal podplukovníkovi. Po revoluci titul součástí hierarchie sovětské pozemní armády a vojenské flotily³⁰

2. Slovotvorné hledisko:

a) Rotmistr

kompozice: *rot-* (odvozeno z motivujícího *rota*) + *mistr* (nemotivované slovo, přejaté z německého *Meister*, původem z latinského slova *magister*); můžeme se však také domnívat, že celý tento termín byl přejat z německé předlohy *Rottmeister*.

b) старшина

kořen: *старш-*; sufix: *-ина*; odvozené substantivum od motivujícího adjektiva *старший*.

³⁰ Srovnej s: Ожегов, С. И.: Словарь русского языка. Москва 1989. 762 стр.

4.8 Praporčík – прапорщик.

1. Etymologie slov:

a) Praporčík

Praporčík se do češtiny dostal přes ruštinu a pochází z praslovanského slova **porporъ*³¹, tj. (vojenský) *prapor*³².

b) Прапорщик

Vytvořen od *npanop* (prapor, vlajka) podle německého vzoru *Fähnrich* – viz *praporčík* (ten, co nosí znamení)³³.

2. Slovotvorné hledisko:

a) Praporčík

kořen: *prapor-*; sufix: *-čík*;

Substantivum *praporčík* odvozeno od substantiva *prapor*.

Motivující slovo: *prapor* → motivované slovo: *praporčík*.

Poznámka:

Domníváme se, že celé slovo mohlo být přejato včetně sufixu *-čík* z ruštiny, neboť se nejedná o typický český sufix, pomineme-li zdvojnásobení maskulin.

b) Прапорщик

kořen: *npanop-*; sufix: *-щик*; substantivum *npanopщик* odvozené od substantiva *npanop*.

Motivující slovo: *npanop* → motivované slovo: *npanopщик*.

³¹ Jedná se o rekonstruované praslovanské slovo, tudíž je tato podoba nedoložená.

³² Srovnej s: Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2015. s 546.

³³ Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 3. Москва, 1971. 354 стр.

4.9 Poručík – Лейтенант.

1. Etymologie slov:

a) Poručík

V 19. století do češtiny převzato z ruštiny (*поручик*) přes polštinu (*porucznik*, tj. zástupce, zmocněnec). Jde vlastně o kalk z francouzského výrazu *lieutenant*, tj. doslova místodržící. Původně z pozdnělatinského *locumténens* z *locus* (místo) a přechodníku přítomného od *tenére* (držet)³⁴.

b) Лейтенант

Slovo pravděpodobně převzato v 17. stol. z německého *Leutenant*. Tato slova pocházejí z francouzského *lieutenant*, původně však z latinského *locumténens* (místodržící, zástupce)³⁵.

2. Slovotvorné hledisko:

a) Poručík

kořen: *poruč-*; sufix: *-ík*; substantivum *poručík* odvozeno od slovesa *poručit*.

Motivující slovo: *poručit* → motivované slovo: *poručík*.

b) Лейтенант

Kořen; přejaté slovo; nemotivované slovo.

³⁴ Srovnej s: Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2015. s 540.

³⁵ Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 2. Москва, 2009. 477 стр.

4.10 Kapitán – Капитан.

1. Etymologie slov:

a) Kapitán

Hodnost užívána od 15. století, ve staročestíně označení pro zástupce krále, správce (země). Převzato ze středohornoněmeckého slova *kapitán*, původně však ze středolatinškého *capitaneus* (náčelník, hejtman) a to od latinského *caput* (hlava)³⁶.

b) Капитан

Titul užíván od r. 1615, pravděpodobně převzat z italského *capitano*, původně z latinského *capitaneus*³⁷.

2. Slovotvorné hledisko:

V obou případech jsou termíny *kapitán* i *капитан* přejaté, nemotivované.

4.11 Major – Майор.

1. Etymologie slov:

a) Major (vyšší důstojník)

V 18. století slovo převzato z němčiny (*Major*), odkud přišlo ze španělštiny (*mayor*), a to z latinského *maior* (větší), tj. z 2. stupně od *magnus* (velký)³⁸.

b) Майор

Poprvé užívána podoba майеор, Fasmer uvádí rok 1615. Do ruštiny se slovo dostalo přes německý jazyk (viz *Major*)³⁹.

2. Slovotvorné hledisko:

V obou případech jsou termíny *major* i *майор* přejaté, nemotivované.

³⁶ Srovnej s: Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2015. s 290.

³⁷ Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 2. Москва, 2009. 185 стр.

³⁸ Srovnej s: Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2015. s. 395.

³⁹ Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 2. Москва, 2009. 560 стр.

4.12 Plukovník – Полковник.

1. Etymologie slov:

a) Plukovník

Hodnost odvozena ze staročeského *pluk* (zástup, sbor, vojenský oddíl, rod), dále ze staroslovanského *plъkъ* (vojsko, bitevní šik). Praslovanské slovo *plъkъ*⁴⁰ údajně přejato z germánského *fulkaz* (množství lidu, vojsko), z něhož je starohornoněmecké *folc* (lid, zástup, vojsko), německé *Volk* (národ, lid), anglické *folk* (lid). To vychází z indoevropského slova *pleh* {plnit (se)}, podobný významový posun je i u latinského *plēbs* (plebejec)⁴¹.

b) Полковник

V ruském prostředí od roku 1631, z polského *pulkownik*⁴²

2. Slovotvorné hledisko:

a) Plukovník

kořen: *pluk-*; sufix: *-ovník*; substantivum *plukovník* odvozené od substantiva *pluk*.

Motivující slovo: *pluk* → motivované slovo: *plukovník*.

b) Полковник

základ: *полк-*; sufix: *-овник*; proces *derivace*: substantivum *полковник* odvozené ze substantiva *полк*.

Motivující slovo: *полк* → motivované slovo: *полковник*.

⁴⁰ Zrekonstruováno pomocí historickosrovnávací metody, není doloženo.

⁴¹ Srovnej s: Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2015. s. 527.

⁴² Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 3. Москва, 1971. 311 стр.

4.13 Generál – Генерал.

1. Etymologie slov:

a) Generál

V českém prostředí od 17. století. Původem z latinského *generális* (všeobecný, doslova patřící všem druhům). Ve vojenské oblasti nejprve termín ve francouzštině fungoval jako adjektivum (*capitaine général*, 14. st.), pak se přes němčinu dostal do češtiny⁴³.

b) Генерал

Titul se v ruském prostředí objevil ve 2. pol. 17. stol., kam se dostal pravděpodobně přes němčinu (*General*), do které pronikl v 16. stol. z francouzštiny (*général*). Původně však toto slovo pochází z latinského *generalis*.⁴⁴

2. Slovotvorné hledisko:

V obou případech jsou termíny *generál* i *генерал* přejaté, nemotivované.

⁴³ Srovnej s: Rejzek, J.: Český etymologický slovník. Praha: Leda 2015. s. 203.

⁴⁴ Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 1. Москва, 1964. 401 стр.

Námořnické tituly⁴⁵

V následujícím seznamu jsou uvedeny hodnosti, které se užívají výhradně v námořnickém vojenství, výše uvedené tituly najdeme v pozemním vojsku, v letectví i v námořnictví.

Матрос – námořník (voják)

Tento titul se začal užívat za Petra I. Do ruštiny se dostal přes holandštinu (*matroos*), která ho převzala z francouzského *matelot*. Původem však toto slovo pochází ze staronizozemského *matten-noot*⁴⁶.

Z hlediska slovotvorby je slovo *матрос* přejaté a nemotivované.

Мичман – mičman (praporčík na moři).

Poprvé tato hodnost zaznamenána v r. 1710, převzata z anglického *midshipman*, tj. „mořský kadet“⁴⁷.

Z hlediska slovotvorby je toto slovo přejaté a nemotivované.

Адмирал – admirál⁴⁸

Titul užíván od Petra I. Do ruštiny byl převzat pravděpodobně z holandštiny (*admiraal*) nebo z němčiny (*Admiral*), do které se dostal z francouzštiny (*a/d/miral*). Původ tohoto termínu najdeme u arabského *emír al bahr* – „kníže moře“⁴⁹.

Z hlediska slovotvorby jsou v obou případech slova *admirál* i *адмирал* přejatá a nemotivovaná.

⁴⁵ Užívány především v ruském prostředí, vzhledem k absenci rozsáhlé flotily v ČR.

⁴⁶ Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 2. Москва, 2009. 583 стр.

⁴⁷ Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 2. Москва, 2009. 630 стр.

⁴⁸ Odpovídá titulu *generál* v pozemním vojsku a letectví.

⁴⁹ Srovnej s: Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка. Том 1. Москва, 1964. 62 стр.

5. Základní způsoby slovo tvorby českých a ruských vojenských hodností

Tato kapitola na základě výše uvedených poznatků a literatury týkající se slovo tvorby shrnuje základní slovo tvorné procesy vytváření vojenských hodností v češtině a v ruštině, se zřetelem na konfrontaci těchto jazyků.

5.1 Přejímání z cizích jazyků

Z předchozích kapitol vyplývá fakt, že na vývoj a slovo tvorbu vojenských termínů mají jiné jazyky, ze kterých jsou již hotové termíny přejímány a dále uzpůsobovány dle pravopisu daného jazyka. Tento proces přejímání je aktivní v českém i v ruském jazyce.

Mimo jiné mají také na jazyk velký vliv historie a politika. V proměnách času se tak můžeme setkat s různými termíny z vojenské oblasti, které se buď v určitém období objevily zcela nově, některé z nich změnily svou platnost či byly obměněny, další pak zcela vymizely. Některé z termínů se oproti tomu naopak na nějaký čas vytratily ze světa a vrátily se do aktivního užívání až o nějaký čas později (př. *generál* a *admirál*).

Již z tabulky Petra I. Velikého vyplývá, že si ruský systém osvojil a přizpůsobil vojenské hodnosti, které odpovídaly evropskému systému jiných států. Stejně tak i český vojenský systém převzal mnoho vojenských hodností z cizích jazyků. Skrze cizí jazyky se dnes již internacionální vojenské termíny dostaly do korpusu českého i ruského jazyka. Většina těchto titulů je ve vojenství po celém světě aktivní prakticky dodnes.

Na přejímání vojenských titulů do češtiny i ruštiny má velký vliv němčina, přes kterou se dostalo do těchto jazyků převážné množství vojenských titulů. Do ruského jazyka se dostaly některé vojenské termíny také přes holandštinu, polštinu a italštinu. Čeština, kromě zmíněné němčiny, převzala některé vojenské hodnosti z ruštiny a nepřímo také ze srbochorvatštiny (viz *četa*). Sám původ převzatých termínů však většinou můžeme nalézt v jiných než zmíněných jazycích. Většinou jejich původ sahá k latinským termínům, které pak skrze francouzštinu pronikly do mnoha jiných světových jazyků.

V češtině i v ruštině je tedy přejímání termínu z cizích jazyků produktivní proces, který nejspíše souvisí s potřebou terminologii dané oblasti internacionalizovat a zjednodušit tak

komunikaci mezi jednotlivými zeměmi. V dřívějších dobách přejímání vojenských titulů z cizích jazyků také zároveň souviselo s určitou prestiží a snahou vyrovnat se ostatním vyspělejšími zeměmi.

Některé hodnosti však mají svůj původ ve staroslověnině. U mnohých titulů je zřejmý jejich staroslovanský základ, např. u v předchozích kapitolách zmíněné hodnosti *vojín* (popř. *voják* a *военный*).

Z kvantitativního hlediska můžeme usoudit, že ruština přejala více vojenských hodností, z původně neslovanských jazyků, než čeština. Tento úsudek můžeme shrnout v následujících přehledech současně užívaných titulů:

a) Přehled přejatých základních vojenských hodností v ruštině

матрос, ефрейтор, сержант, офицер, лейтенант, капитан, майор, генерал, адмирал

b) Přehled přejatých základních vojenských hodností v češtině:

kapitán, major, generál

Český jazyk zná hodnosti typu *admirál*, ale jak již bylo zmíněno v úvodu této práce, nepatří tyto hodnosti do oficiálního seznamu užívaných vojenských hodností, proto je ani nezapočítáváme do tohoto přehledu.

K některým nemotivovaným titulům, které ruština přejala v jejich základní hotové verzi, pouze je uzpůsobila svému systému a potřebám vyjádření hierarchie, existuje český motivovaný ekvivalent.

Jedná se o tyto tituly:

svobodník – ефрейтор

důstojník – офицер

desátník - младший сержант

četař – сержант

rotný – старший сержант

poručík – лейтенант

5.2 Modifikace

Kromě toho, že daný termín vyjadřuje konkrétní hodnotu a s ní povinnosti i privilegia dané osoby, přetvořením stejného termínu se již vytvoří hodnota jiná, a to nižší či vyšší, tedy žebříček hodnoty neboli hierarchie.

V českém jazyce se stupně hierarchie v některých případech vytvářejí modifikací původního slova dalšími přídatnými rysy (Příruční mluvnice češtiny, 2012, s. 129-130).

Jak píše Čermák ve své práci *Jazyk a jazykověda* (2007) „modifikací se k existujícímu významu dodává jen sekundární příznak, který ho zásadně nemění.“ Čermák dále uvádí, že modifikace je zpravidla uskutečňována prostřednictvím prefixace.

Pomocí modifikace původního výrazu prefixací je u některých českých vojenských hodností vyjádřen vyšší stupeň či nižší stupeň hierarchie. V jiných případech může být modifikace uskutečněna prostřednictvím kompozice nižších a vyšších stupňů.

a) Vyšší stupeň hierarchie

Prefixem **nad-** ve spojení s názvy osob se vyjadřuje vyšší stupeň hierarchie. Např. *nadporučík*, kde je tento výše postavený stupeň motivovaný nižším stupněm (*poručík*). Dalšími obdobnými příklady mohou být *nadpraporčík*, motivovaný nižším termínem *praporčík* a etymologicky odkazujícím na substantivum *prapor*, či dále *nadrotmistr*, motivovaný nižší hodností *rotmistr* a etymologicky odkazující na pojmenování substantiv *rota* a *mistr*.

b) Nižší stupeň hierarchie

Nižší stupeň hierarchie se vyjadřuje prefixem **pod-** ve spojení s názvy osob. Např. *podporučík*, v tomto případě je naopak nižší stupeň motivován vyšším (*nadporučík*).

Vzniklá pojmenování *podporučík*, *poručík* a *nadporučík* taktéž etymologicky odkazují na původní slovo, v tomto případě na sloveso *poručit* (*poručík* – slovesné podstatné jméno). Dalším příkladem pojmenování vyjadřujícího nižší stupeň hierarchie druhu je *poddůstojník*, který odkazuje etymologicky na přídavné jméno *důstojný*.

V ruštině se dnes oficiálně užívá jediný vojenský titul, který je příkladem hierarchie vytvořené modifikací substantiva *полковник*, které je motivujícím pro vznik nižšího stupně *подполковник*, zcela odpovídajícího českému *podplukovníkovi*.

V ostatních případech ruština využívá jiných způsobů k vyjádření vojenské hierarchie (viz kapitola 5.3).

c) Kompozice nižších a vyšších hodností

V rámci českých i ruských vojenských titulů je možné vyzorovat zajímavý fenomén hierarchizace, která probíhá spojením lexému vyjadřujícího nižší stupeň s vyšším, čímž se daný nižší stupeň odlišuje od ostatních nižších kategorií.

Týká se těchto titulů:

генерал-майор – generálmajor

генерал-лейтенант – generálporučík

генерал-полковник – generálplukovník (v češtině se titul nepoužívá)

капитан-лейтенант – kapitán poručík (v češtině se titul nepoužívá)

d) Modifikace vyjadřující zástupnictví

U přejatých názvů osob může plnit funkci zástupnictví prefix *вице-* (*vice-*), ojediněle také *контр-* (*kontra-*).

контр-адмирал – není český ekvivalent (překlad: kontraadmirál)

вице-адмирал – není český ekvivalent (překlad: viceadmirál)

5.3 Víceslovná pojmenování

Další způsob, jak odlišit jednotlivé stupně hodností jsou víceslovná pojmenování.

Ruský jazyk pro vyjádření nadřazenosti či podřazenosti v rámci vojenské profese využívá tzv. „komplexních pojmenování“ (Man, 1976, s. 75-79), tvoří tedy víceslovná pojmenování.

Příkladem víceslovného pojmenování může být spojení *старший лейтенант*, které odpovídá českému výrazu *nadporučík*. Jak již víme z kapitoly pojednávající o etymologii vojenských hodností, *лейтенант* je přejaté slovo z němčiny (*Leutnant*), v ruském jazyce jde

tudíž o slovo nemotivované. Spojením s atributivním určením *старший* se pak vyjadřuje hierarchický vztah. Obdobně se vytváří opozitum *младший лейтенант* – *podporučík*.

Jak ve své práci *Základy lexikologie ruského jazyka* píše Oldřich Man, ke komplexnímu pojmenování v libovolném jazyce dochází ve chvíli, kdy jazyk nemá možnost pojmenovat určitou skutečnost jednoduchým prostředkem, neboť „jazyk nemá ve svém repertoáru tolik slov, která by pojmenovala bohatou a rozčleněnou skutečnost jednoduchými prostředky“ (Man, 1976, s. 75). V některých případech nicméně mohou sehrát roli cizí vzory, viz švejkovský *obrlajtnant*⁵⁰, který odkazuje na německou hodnost *Oberleutnant*, původem z francouzského *premier-lieutenant*, do jisté míry tedy může jít o *kalky*.

Jak dále Man popisuje, sdružená pojmenování se skládají ze dvou či více plnovýznamových slov, která označují jeden pojem, avšak mohou fungovat ve svém významu jako samostatné pojmenovací jednotky – viz *старший* a *лейтенант*.

Mezi slovy, která vytvářejí jeden termín, vzniká „onomaziologická diferenciac“ (Man, 1976, s. 76) tj. vztah pojmu rodového a pojmu druhového. Tato onomaziologická diferenciac je následkem jazykové diferenciac. Motivace vzniku termínu směřuje od nadřazeného pojmu přidáním diferenciačního motivačního příznaku, specifikujícího a vyjádřeného explicitně dalším slovem. Vztah mezi nadřazeným pojmem a motivačním příznakem je vyjádřen syntakticky, pojmy se shodují v rodě, čísle a pádě. Jedná se tedy o syntaktické tvoření slov, kde řídicím členem je slovo nadřazené ve vztahu k diferenciačnímu motivačnímu příznaku.

Co se struktury týče, obecně se sdružená pojmenování, podle Mana, dělí na dva základní typy, a to dle charakteru slovního druhu určovaného (dominujícího) slova: 1. jmenná a 2. slovesná. Ve výše uvedených případech se jedná o pojmenování jmenná.

Ze sémantického pohledu mají sdružená pojmenování v rámci celých pojmenování vojenských hodností význam hierarchizační. Přestože však celé pojmenování označuje jeden pojem, jednotlivé složky jsou sémanticky samostatné.

Člen určující plní ve víceslovném pojmenování pouze funkci diferenciační, jinak si ponechává svou samostatnost a může, stejně jako člen nadřazený, samostatně fungovat a existovat. Ve spojení s nadřazeným segmentem se mění pouze jeho původní význam, který je přenesený např. *младший лейтенант* nemusí být doslova mladší, nežli jeho nadřazený *старший лейтенант*.

⁵⁰ WWW <<http://ssjc.ujc.cas.cz/>>

U sdružených pojmenování jmenných je hlavním určujícím členem substantivum, které je diferencováno určujícím členem. Určující člen má pak za úkol co nejpřesněji vyjádřit určitý příznak. Tvorba ruské vojenské terminologie využívá dvojčlenný model „adjektivum + substantivum“ (Man, 1976, s. 79), při čemž se jedná o adjektivum, které se shoduje se substantivem v rodě, čísle a pádě. Tento podtyp je nejfrekventovanější a nejproduktivnější v rámci sdruženého jmenného pojmenování a je obecně hojně zastoupen jak v ruském, tak i v českém jazyce.

V ruštině se spojením základních termínů se *старший* a *младший* hierarchicky rozlišují následující hodnosti:

младший сержант, младший офицер, младший лейтенант; старший сержант, старший лейтенант, старший офицер, старший матрос

K tomuto druhu víceslovných pojmenování se také řadí pojmenování titulů s atributivním přívlastkem *главный*. Příkladem jsou tituly *главный старшина* či *главный корабельный старшина*.

Do víceslovných pojmenování můžeme také zařadit hodnosti, jejichž atributivní přívlastky nemusí být pro nás dostatečně jednoznačné, abychom byli schopni určit nižší či vyšší kategorie vojenské hierarchie, pokud se v této oblasti více či méně neorientujeme. Nejsou totiž tak příznaková jako atributivní přívlastky *старший* a *младший*, ale odkazují přímo na funkce jednotlivých hodnostářů. Týká se to českých titulů typu *štábní praporčík*, *brigádní generál* a *armádní generál*, v ruštině pak *корабельный старшина*.

Existují také sdružená pojmenování s neshodnými substantivními přívlastky, které následují za substantivem. Tyto druhy pojmenování se v ruštině vyskytují častěji než v češtině, a to nejčastěji v pádě nepřímém prostém (především v genitivu a instrumentálu), ale i v pádě předložkovém. Tento model sdruženého pojmenování (tj. substantivum + substantivum) je někdy vhodnější než podtyp pojmenování substantiva s adjektivem, neboť umožňuje výstižněji diferencovat příznak a je konkrétnější (Man, 1976, s. 80).

Příkladem těchto víceslovných pojmenování jsou ruské hodnosti užívající se v námořnické vojenské hierarchii. Jedná se o neshodné přívlastky v genitivu:

старшина 2 статьи

старшина 1 статьи

капитан 3 ранга

капитан 2 ранга

капитан 1 ранга

адмирал флота

+ nejvyšší hodnost pozemního vojska a letectva - *генерал армии*

Shrnutí kapitoly:

Vojenské termíny vyjadřující sociální hierarchii ve své základní podobě vyjadřují určitý stupeň, a to vyšší či nižší, k němuž náleží práva a povinnosti jednotlivých vojáků. Avšak těchto termínů není neomezené množství, i proto se další stupně rozlišují pomocí různých slovotvorných postupů, která vytvářejí vhodná pojmenování pro vojenský systém, v němž hraje systematickosti a hierarchie důležitou roli.

Je zřejmé, že v tomto směru jsou mezi oběma příbuznými jazyky rozdíly. Čeština i ruština tyto rozdíly v rámci hierarchie vytváří jiným způsobem. Z výše uvedených příkladů vyplývá, že ruština k vyjádření hierarchie hojně využívá víceslovná pojmenování, na rozdíl od češtiny, která k vyjádření vojenské sociální hierarchie dává přednost odvozeninám. České vojenské termíny jsou odvozeny na základě modifikace základů, v tomto případě prefixací.

Ruština u víceslovných pojmenování pracuje se dvěma podtypy, a to s modelem *shodný atributivní přívlastek + substantivum* nebo s modelem *substantivum + substantivní přívlastek v genitivu*. Čeština ve víceslovných pojmenováních vojenských titulů využívá pouze modelu se shodným atributivním přívlastkem.

Tyto rozdíly někdy mohou být problémem při překládání termínů z jednoho jazyka do druhého. Podobným problémem v obou jazycích mohou být i samotná vyjadřování sociální hierarchie v základní podobě daných termínů, např. motivovaný termín *svobodník* (viz *kalkování*) a jemu odpovídající převzatý termín *свободном*, který v ruštině není motivován.

Sociální hierarchie se často vyjadřuje jednoduše kořenem slova, který bývá nemotivován. V případě, že neznáme význam tohoto termínu, tedy nepoznáme, zda se tu jedná o slovo vyjadřující hierarchii (např. termín *генерал*). V ruském jazyce převažují vojenské hodnosti, jejichž pojmenování jsou nemotivovaná, nicméně tyto nemotivované základy nalezneme i v českém jazyce (viz zmíněný *generál*).

Závěr

Tato práce pojednává o terminologii komplexní sociální hierarchie, kterou ukazuje na příkladu vojenských hodností.

První část práce je obecným úvodem do tohoto tématu. Dozvídáme se v ní o základních otázkách termínu, terminologie a hierarchie. V kapitole o slovotvorbě se pak seznamujeme s jednotlivými slovotvornými procesy a jevy souvisejícími s vytvářením termínů.

V dalších částech již konkrétně rozebíráme oblast historie, etymologie a slovotvorby vojenských titulů, při čemž porovnáváme dva příbuzné jazyky – češtinu a ruštinu.

Stručný historický přehled nám ukazuje, jak se vojenské tituly měnily v průběhu času od Petra I. Velikého, který byl významným reformátorem i v oblasti vojenství. Do Ruského impéria převzal systém vojenských titulů z jiných jazyků, kterým vojenskou sféru značně zmodernizoval.

Přestože po rozpadu carské říše došlo k určitým drobným proměnám vojenských titulů, většinu titulů z doby Petra I. Ruská federace užívá dodnes. Mnohé z těchto titulů jsou internacionální, známé a užívané po celém světě.

V historii českých vojenských hodností jsou pak významnými mezníky národní obrození, ve kterém se mimo jiné apelovalo na užívání českých vojenských termínů. Další posun v tomto směru nastal po vzniku Československa, kdy se s vytvořením nové československé armády vytvořil i nový hierarchický systém vojáků.

Následující změna v systému českých vojenských hodností nastala za socialismu, kdy se převzal socialistický vojenský systém. Čeština si však v průběhu tohoto období zachovala mnoho českých termínů, které jsou odvozeny z motivujících základů. Tyto české termíny oficiálně více či méně odpovídají i dnešním hodnostem ruského systému.

Značná část vojenských titulů, jak v českém tak i v ruském jazyce, byla převzata z jiných jazyků, v obou případech převážně z němčiny, která byla mnohdy pouze zprostředkovatelem těchto titulů, jejichž původ najdeme ještě dále u jiných jazyků, především v latinském jazyce.

V části o slovotvorbě vojenských hodností je také srovnávací metodou poukázáno na určité kvantitativní rozdíly z hlediska výskytu přejatých slov. Český vojenský systém má ve svém

repertoáru, stejně jako ruský, internacionální hodnoti, avšak v množství těchto přejatých termínů tu jednoznačně vítězí ruský jazyk.

V tomto a jiných ohledech jsou mezi češtinou a ruštinou jisté rozdíly, a to i přesto, že oba jazyky jsou původu slovanského. Konfrontace české a ruské slovtvorby vojenských hodnotí nám v části věnované této problematice viditelně naznačuje specifika každého z těchto jazyků.

Kromě přejímání je pro oba jazyky z hlediska slovtvorby charakteristická derivace, abreviace, kompozice a kalkování. Také o těchto slovtvorných procesech v souvislosti s vojenskými hodnotmi se v práci zmiňujeme.

V závěrečné části je pak rozebírána otázka vyjadřování komplexní hierarchie modifikací jednotlivých termínů, které je typičtější pro češtinu, a vytváření víceslovných pojmenování, které je naopak charakterističtější pro ruštinu.

Lehce je naznačena i problematika překladu, a to zejména u paralelních česko-ruských hodnotí, které si neodpovídají v rámci motivovanosti.

Téma terminologie komplexní sociální hierarchie je velice rozsáhlé téma, do kterého by se daly zahrnout, kromě vojenství, i jiné oblasti, jako např. lékařská, právnická, církevní, univerzitní aj.

Seznam použité literatury

- BARNETOVÁ V. a kol.: Русская грамматика 1. Praha: ČSAV 1979.
- ČERMÁK, F.: Jazyk a jazykověda. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2007.
- ČERMÁK, F.: Lexikon a sémantika. Praha: NLN 2010.
- ČESKO-ANGLICKÝ VOJENSKÝ TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK. Brno 2003
- ČESKO-SLOVENSKÝ VOJENSKÝ SLOVNÍK. Praha 1976.
- DOKULIL, M.: Tvoření slov v češtině 1. Teorie odvozování slov. Praha: ČSAV 1962.
- ENCYKLOPEDIE DIDEROT. 3. díl. Praha 1999.
- HAVRÁNEK, B.: Studie o spisovném jazyce. Praha: Nakladatelství československé akademie věd 1963.
- JELÍNEK, M.: Odborná terminologie a jazyková kultura in: Národní knihovna a knihovnický revue. 2003, roč. 14, č. 4, s. 212-218.
- KOLDINSKÁ, M., ŠEDIVÝ, I.: Válka a armáda v českých dějinách. Praha: NLN 2008.
- KOZÁKOVÁ, A.: Ruská a česká vševojsková terminologie a zásady jejího lexikografického zpracování. Autoreferát disertace. Brno 1991.
- KRAUS J., PETRÁČKOVÁ V. a kol.: Akademický slovník cizích slov. Praha: Academia 2001.
- MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Academia 1971.
- MALÝ ČESKO-RUSKÝ VOJENSKÝ SLOVNÍK. Praha: Naše vojsko 1952.
- MAN, O.: Základy lexikologie ruského jazyka. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1976.
- POŠTOLKOVÁ, B.: Čeští lingvisté o odborné terminologii in Naše řeč. 1976, roč. 59, č. 3.
- POŠTOLKOVÁ, B., ROUDNÝ, M., TEJNOR, A.: O české terminologii. Praha: Academia 1983.
- REJZEK, J.: Český etymologický slovník. Praha: LEDA 2015

ŠÍŠKA, J.: rudé hvězdy válečného nebe. Olomouc: Votobia 1998.

ŠVANKMAJER, M. a kol.: Dějiny Ruska. Praha: NLN 2004.

VEBER, VÁCLAV: Stalinovo impérium. Praha 2003.

VOJENSKÝ RUSKO-ČESKÝ SLOVNÍK. Praha: Ministerstvo národní obrany 1957.

ОЖЕГОВ, С. И.: Словарь русского языка. Москва: Русский язык 1989.

ОЖЕГОВ, С. И., ШВЕДОВА, Н. Ю.: Толковый словарь русского языка. Москва: Азб 1995.

СТАСЬ, А. К. Российская историческая мозаика: Чины, титулы и звания Российской империи. Москва 1992.

ФАСМЕР, М.: Етимологический словарь русского языка. Том 1. Москва: Прогресс 1964.

ФАСМЕР, М.: Етимологический словарь русского языка. Том 2. Москва: Астрель 2009.

ФАСМЕР, М.: Етимологический словарь русского языка. Том 3. Москва: Прогресс 1971.

ФАСМЕР, М.: Етимологический словарь русского языка. Том 4. Москва: Астрель 2003.

Internetové zdroje:

<http://www.armadaceskerepubliky.cz/nove-vojenske-hodnosti-od-1-1-2011/> (poslední přístup: 17.7.2015)

http://armyrus.ru/index.php?id=654&option=com_content&task=view (poslední přístup: 21.7.2015)

<https://cs.wikipedia.org/wiki/Gener%C3%A1lplukovn%C3%ADk> (poslední přístup: 5.7.2015)

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/15456>> (poslední přístup: 9.7.2015)

<http://www.marshals.su/russia.html> (poslední přístup: 17.7.2015)

<http://www.soldat.ru/spravka/rank/> (poslední přístup: 13.7.2015)

<http://ssjc.ujc.cas.cz/> (poslední přístup: 28.7.2015)

Классы	Сухопутные звания	Морские звания
4 группа - генеральский и адмиральский состав		
1	Генерал-фельдмаршал (1699 г.)	Генерал-адмирал (1708-1908 гг.)
2	Генерал-аншеф (1716-1796 гг.), с 1796 г. - генерал от инфантерии, артиллерии, кавалерии и инженер-генерал	Адмирал
3	Генерал-лейтенант, с 30-х гг. до конца XVIII в. генерал-поручик	Вице-адмирал
4	Генерал-майор	Контр-адмирал
5	Бригадир (1722-1799 гг.)	Капитан-командор (1722-1799 гг.)
3 группа - штаб-офицерский состав		
6	Полковник	Капитан 1 ранга
7	Подполковник, в казачьих войсках - войсковой старшина	Капитан 2 ранга
8	Майор (1698-1731, 1798-1884 гг.), с 1884 г. - капитан, ротмистр, есаул	Капитан-лейтенант (1698-1884, 1909-1911 гг.), с 1911 г. - старший лейтенант
2 группа - обер-офицерский состав		
9*)	Капитан, ротмистр, есаул (до 1884 г.), с мая 1884 г. - штабс-капитан, штабс-ротмистр, подьесаул	Лейтенант (с 1885 г.), в 1909-1911 гг. - старший лейтенант
10*)	Штабс-капитан (в 1705-1798 гг. - капитан-поручик), штабс-ротмистр, подьесаул (до 1884 г.), с мая 1884 г. - поручик, сотник	лейтенант (до 1885 г.), с 1885 г. - мичман
11	Поручик, сотник (до 1884 г.)	Мичман (до 1885 г.)
12*)	Подпоручик, с 1884 г. - также корнет, хорунжий	-
13	Прапорщик (до 1884 г., позже только в военное время, в мирное - как офицер запаса), до 1884 г. также корнет, хорунжий	-
1 группа - солдатский состав		
	Подпрапорщик, подхорунжий (в казачьих войсках) - только в военное время	-
	Фельдфебель, вахмистр (в кавалерии, в казачьих войсках)	Фельдфебель, кондуктор (для специалистов)
	Старший и младший унтер-офицеры, фейерверкер и вице-фейерверкер (в артиллерии), урядник (в казачьих войсках)	Старший и младший унтер-офицеры
	Ефрейтор, бомбардир-наводчик (в артиллерии), приказный (в казачьих войсках)	Матрос 1 статьи
	Рядовой, канонир (в артиллерии), казак	Матрос 2 статьи

⁵¹ WWW <http://www.soldat.ru/spravka/rank/table1.html> (Poslední přístup 25.4.2015)

Příloha č. 2

Rusko-český slovníček vojenských hodností Ruské federace

рядовой состав (солдаты) – mužstvo

рядовой – voják

ефрейтор – svobodník

сержанты и старшины – poddůstojníci a praporčíci

младший сержант – desátník

сержант – četař

старший сержант – rotný

старшина – praporčík

прапорщики и мичманы – praporčíci a mičmani

младшие офицеры – nižší důstojníci

младший лейтенант – podporučík

лейтенант – poručík

старший лейтенант – nadporučík

капитан – kapitán

старшие офицеры – vyšší důstojníci

майор – major

подполковник – podplukovník

полковник – plukovník

высшие офицеры – generálové

генерал-майор – generálmajor

генерал-лейтенант – generálporučík

генерал-полковник – generálplukovník

генерал армии – armádní generál

2. Námořnické vojsko

матросы – mužstvo

матрос – námořník

старший матрос – svobodník

сержанты и старшины – poddůstojníci a praporčíci

старшина 2 статьи – poddůstojník 2. třídy

старшина 1 статьи – poddůstojník 1. třídy

главный старшина – hlavní poddůstojník

главный корабельный старшина – hlavní lodní poddůstojník

младшие офицеры – nižší důstojníci

младший лейтенант – podporučík

лейтенант – poručík

старший лейтенант – nadporučík

капитан-лейтенант – kapitán poručík

старшие офицеры – vyšší důstojníci

капитан 3 ранга – kapitán 3. kategorie

капитан 2 ранга – kapitán 2. kategorie

капитан 1 ранга – kapitán 1. kategorie

высшие офицеры – admirálové

контр-адмирал – kontraadmirál

вице-адмирал – viceadmirál

адмирал – admirál

адмирал флота – admirál flotily